

Latijnse taal en letterkunde

Staatsexamen vwo

Programma van toetsing en afsluiting

2006

Inhoudsopgave

Opzet.....	3
Het examenprogramma (bijlage 1 en 1a).....	3
Het centraal examen	3
Het commissie-examen	3
De beoordeling van het commissie-examen.....	4
Bijlage 1: Examenprogramma Latijnse taal en letterkunde vwo.....	5
De Examenstof	5
Eindtermen	5
Domein A: Taalreflectie.....	5
Domein B: Tekstreflectie.....	5
Domein C: Cultuurreflectie	5
Domein D: Zelfstandige oordeelsvorming	6
Domein E: Oriëntatie op studie en beroep	6
Domein F: Informatievaardigheden	6
Bijlage 1a: De minimumlijst Latijn	7
Deel I Vormleer.....	7
Deel II Syntaxis.....	9
Deel III Stilistische middelen	11
Bijlage 2: Syllabus centraal examen Latijn 2006.....	16
Bijlage 3: Syllabus commissie-examen 2006	23
A Tekstreflectie	23
A Ovidius, Metamorphoses	23
B Vergilius, Aeneis IV Aeneas en Dido (plicht versus passie).....	25
C Bovendien wordt gelezen	26

Latijnse taal en letterkunde vwo

Opzet

Het examen bestaat uit een centraal examen en een commissie-examen.

Het centraal (schriftelijk) examen wordt afgenomen in een zitting van 180 minuten.

Het commissie-examen wordt afgenomen in de vorm van een mondeling examen van 40 minuten.

Direct voor het mondeling examen krijgt de kandidaat 20 minuten de tijd om zich voor te bereiden.

Het eindcijfer wordt voor 50% bepaald door het cijfer voor het centraal examen en voor 50% door het cijfer voor het commissie-examen (zie ook beoordeling commissie-examen).

Het examenprogramma (bijlage 1 en 1a)

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A: Taalreflectie
- Domein B: Tekstreflectie
- Domein C: Cultuurreflectie
- Domein D: Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein E: Oriëntatie op studie en beroep
- Domein F: Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B en C. Tijdens het centraal examen is het gebruik van een woordenboek toegestaan.

De eindtermen worden geëxamineerd aan de hand van een jaarlijks wisselend voorgeschreven pensum van Latijnse en uit het Latijn vertaalde teksten die zijn gekozen vanuit een thematische invalshoek. De minister zorgt voor de vastlegging van de examenstof in een syllabus. Daarin is de thematiek omschreven tezamen met het benodigde referentiekader en de daarvoor relevante termen en begrippen.

De syllabus omvat voorts de verwijzing naar:

- een selectie van Latijnse teksten met een omvang van 20 pagina's (Oxford Classical Text), die voor het thema relevant zijn en die zijn ontleend aan het werk van één of meer auteurs, waarvan er één wordt aangewezen als kernauteur;
- een selectie van ten hoogste 50 pagina's van uit het Latijns vertaalde teksten die eveneens betrekking hebben op het thema.

Deze syllabus wordt door de minister of in opdracht van de minister bekend gemaakt.

Voor het examen in 2006 wordt als literair genre 'geschiedschrijving' aangewezen en als kernauteur 'Livius'. Zie bijlage 2.

In het centraal examen komen de volgende onderdelen aan de orde:

- het vertalen van een niet tot het pensum behorende geannoteerde Latijnse tekst uit het werk van de kernauteur;
- het beantwoorden van vragen over één of meer teksten uit het in het Latijn gelezen pensum;
- het beantwoorden van vragen over één of meer teksten uit het in vertaling gelezen pensum;
- het beantwoorden van vragen over één of meer niet tot het pensum behorende, uit het Latijn vertaalde teksten die inhoudelijk verwant zijn met de thematiek van het pensum en/of het beantwoorden van vragen over één of meer niet tot het pensum behorende teksten uit latere perioden, die inhoudelijk verwant zijn met de thematiek van het pensum.

Het commissie-examen

Het commissie-examen heeft betrekking op de domeinen A t/m D en F.

De domeinen worden geëxamineerd aan de hand van een door de staatsexamencommissie vastgesteld pensum van Latijnse en uit het Latijn vertaalde teksten. Het pensum bevat een selectie van Latijnse teksten met een omvang van tenminste 20 pagina's waarin één of meer van de genres hexametrische poëzie, tragedie, filosofisch proza en historisch proza zijn vertegenwoordigd en een selectie van tenminste 50 pagina's van uit het Latijn vertaalde teksten. Uiterlijk twee jaar voorafgaand aan de afname van het examen maakt de staatsexamencommissie de samenstelling van het pensum voor het commissie-examen bekend: in principe wordt daarvoor het pensum gekozen van het centraal

examen, één of twee jaar voorafgaand aan het commissie-examen. Inhoudelijke en thematische overlap met het centraal examen wordt daarbij voorkomen.

Het commissie-examen Latijnse taal en letterkunde in 2006 gaat over het pensum 'epiek' kernauteur 'Ovidius, schaduwauteur Vergilius'. Zie bijlage 3.

Het commissie-examen latijnse taal en letterkunde in 2007 gaat over het pensum 'geschiedschrijving', kernauteur Livius, volgens de stofomschrijving van het centraal examen in 2006.

Het mondeling examen wordt afgenomen in juli (bij scholen voor s.v.o. eind juni).

Voor het onderdeel 1 '*Het beantwoorden van vragen over gelezen teksten*' krijgt de kandidaat 20 minuten voorbereidingstijd. Daarbij is het gebruik van een woordenboek toegestaan.

Het mondeling examen bestaat uit

het beantwoorden van vragen over gelezen teksten.

De kandidaat dient vragen te beantwoorden over het hierboven vermelde pensum voor het commissie examen. De kandidaat krijgt ter voorbereiding hierop gedurende 20 minuten voorafgaand aan het mondeling examen één of meer teksten te lezen. Hierbij kan worden gevraagd om een gedeelte te vertalen.

De beoordeling van het commissie-examen

Voor het commissie-examen wordt een cijfer gegeven voor het beantwoorden van vragen over gelezen teksten.

Bijlage 1: Examenprogramma Latijnse taal en letterkunde vwo

De Examenstof

Algemene doelstelling

De kandidaat kan zijn kennis van de Latijnse taal en de bij de lectuur verkregen kennis en inzichten productief maken bij het verklaren en evalueren van bestudeerde teksten en van nieuw tekstmateriaal dat thematisch verwant is met de teksten die hij heeft gelezen.

De kandidaat geeft er blijk van dat hij een pensum met begrip heeft gelezen en in staat is om, met bijzondere aandacht voor de spanning tussen de cultuurhistorische setting van de teksten en de eigen leef- en denkwereld, standpunten in te nemen en te beargumenteren met betrekking tot (vertalingen van) Latijnse teksten en met betrekking tot andere teksten die verband houden met de thematiek van het pensum.

Eindtermen

Domein A: Taalreflectie

De kandidaat kan

- 1 met behulp van een woordenboek een Latijnse tekst in het Nederlands vertalen.
- 2 in een Latijnse tekst tekstelementen aanwijzen die de opbouw en samenhang van die tekst zichtbaar maken.
- 3 verschillen en overeenkomsten aangeven en toelichten tussen een vertaling van een Latijnse tekst en het origineel.
- 4 kenmerkende verschillen, die samenhangen met verschillen tussen het Latijnse en het Nederlandse taalsysteem, aangeven en toelichten aan de hand van een vertaling van een Latijnse tekst en het origineel.

Domein B: Tekstreflectie

De kandidaat kan

- 5 tekstbegripvragen beantwoorden over een Latijnse tekst.
- 6 kernbegrippen in een Latijnse tekst benoemen en toelichten. Het gaat hierbij om begrippen die tot de kern van de betekenis van de voorgelegde tekst behoren, c.q. een rol spelen in de thematiek die in de syllabus is omschreven.
- 7 een parafraze geven van een passage uit een Latijnse tekst.
- 8 de essentie van een Latijnse tekst weergeven.
- 9 karakteristieke opvattingen van een auteur in een Latijnse tekst herkennen en toelichten.
- 10 inhoud, vorm en opbouw van een Latijnse tekst in verband brengen met de communicatieve situatie waarin de tekst is ontstaan; en hij kan kenmerken van de tekstsoort (verhalend, betogend, persuasief e.d.) en het genre (epische poëzie, tragedie, filosofisch proza, historisch proza, redevoering, dialoog e.d.) herkennen en toelichten.
- 11 een beargumenteerde opvatting formuleren over de relatie tussen vorm, opbouw en inhoud van een Latijnse tekst.

Domein C: Cultuurreflectie

De kandidaat kan

- 12 beargumenteerde uitspraken doen over tijd- en cultuurgebonden aspecten van een Latijnse tekst.
- 13 de inhoud van vertaalde Latijnse teksten die inhoudelijk verwant zijn met de thematiek van het pensum vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.
- 14 vorm en inhoud van een moderne tekst die inhoudelijk verwant is met of aansluiting heeft bij (de thematiek van) het pensum op hoofdpunten kritisch vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.

- 15 - eventueel met behulp van nadere aanwijzingen m.b.t. omvang en te gebruiken (typen van) argumenten - een opgegeven stelling m.b.t. de inhoud van een gelezen tekst beargumenteerd verdedigen of bestrijden.

Domein D: Zelfstandige oordeelsvorming

De kandidaat kan

- 16 een beargumenteerde eigen reactie formuleren op het gelezene.

Domein E: Oriëntatie op studie en beroep

- 17 De kandidaat heeft informatie ingewonnen over vervolgoopleidingen en beroepen waarin het vak Latijn een rol speelt.
18 De kandidaat is nagegaan in hoeverre hij capaciteiten en interesses bezit op het gebied van studiehouding en vaardigheden die wenselijk dan wel noodzakelijk worden geacht voor vervolgoopleidingen.

Domein F: Informatievaardigheden

- 19 De kandidaat kan bij het raadplegen, verwerken en presenteren van informatie gebruik maken van toepassingen van informatie- en communicatietechnologie (ICT).

Bijlage 1a: De minimumlijst Latijn

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen. De terminologie in deze lijst, wordt bij de kandidaten bekend verondersteld. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft de CEVO de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals indicativus en nominativus. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bij voorbeeld lijdend voorwerp / object, i.v.m. een term als objectsinfinitivus); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Onregelmatige werkwoordvormen zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek te vinden. De lijst van stamvormen is daarom beperkt gehouden en als een appendix toegevoegd. De vormen die zijn opgenomen behoren naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht. Voorts gaat de CEVO ervan uit dat de kandidaten bekend zijn met diverse typen van perfectum-stam-vorming.

Deel III bevat een overzicht van stilistische middelen die door de CEVO bekend worden verondersteld. Er is een aanvulling voor de drie kernauteurs opgenomen. Afhankelijk van het gekozen pensum kunnen er door de VCKT aanvullingen op deze auteursgebonden lijsten worden voorgeschreven in de syllabus

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging / uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief vir en het type puer en magister
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op -ium en de verbuiging van mare
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging / uitgangen van vis, Iuppiter en domus.

De locativi domi en Romae.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen manus en domus.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op -or
- vrouwelijk op -tas, -io en -x
- onzijdig op -us en -men

De vocativus, inclusief het type fili.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging / uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief type pulcher en miser
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap. op -ior en -ius.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op -issimus en -errimus.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van bonus, malus, magnus, parvus en multus.

3 Bijwoorden

De vorming op -e en -iter.

De vorming van de vergrotende trap op -ius.

De vorming van de overtreffende trap op -e.

4 Telwoorden

De verbuiging van unus, duo en tres.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging, mannelijk, vrouwelijk en onzijdig van:

- de persoonlijke voornaamwoorden ego, tu, se, nos, vos, se
- de bezittelijke voornaamwoorden meus, tuus, suus, noster, vester, suus
- het verwijzende voornaamwoord is
- de aanwijzende voornaamwoorden ille, iste, hic
- ipse en idem
- het betrekkelijke voornaamwoord qui
- het vragende voornaamwoord quis / qui
- de onbepaalde voornaamwoorden (ali)quis, quisque
- solus, totus, ullus, nullus, alter, alius, uter, neuter en uterque
- nemo en nihil.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus, coniunctivus en imperativus tweede persoon (exclusief de imperativus passief).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- velle, nolle, malle
- esse, posse, fieri
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: meminere en odi
- de semi-deponentia audere, gaudere en solere
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:

- vi
- ui
- i, si, xi, psi
- klankverandering
- verdubbeling van de beginmedeklinker.

Perfectum passief:

- tus
- sus.

In een appendix zijn de stamvormen opgenomen die naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen behoren. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling die een bezitter of eigenschap uitdrukt.
- genitivus partitivus
- genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden, inclusief esse
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa en gratia met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord esse
- als aanvulling die een doel uitdrukt bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp
- bijwoordelijke bepaling van richting, tijdsduur en afstand al dan niet na een voorzetsel
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwaardelijk deel van het gezegde in de a.c.i.en a.c.p.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking, al dan niet na een voorzetsel
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen tamelijk en te.

Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen -ste en zeer.

Het gebruik van quam met een overtreffende trap: zo mogelijk.

4 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

5 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk / transitief en onovergankelijk / intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

De vraagpartikels num, nonne -ne en utrum / -ne an.

Tijdgebruik

Het praesens historicum.

Imperfectum voor beschrijving van de achtergrond.

Perfectum voor beschrijving van de gebeurtenis.

Coniunctivus

In hoofdzinnen: aansporing, verbod, twijfel, vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid.

Irrealis van heden en verleden.

In bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

In betrekkelijke bijzinnen, alleen doelaangevend en definiërend.

In een indirecte vraag.

Na de voegwoorden cum, ut en ne.

In de indirecte rede met uitzondering van de coniunctivus die een bevel uitdrukt.

Infinitivus

De begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

Subjectsinfinitivus en objectsinfinitivus.

De infinitivus in de a.c.i. en n.c.i..

Participium

De begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

Bijvoeglijk, zelfstandig en praedicatief gebruikt.

Het verbonden participium.

In de ablativus absolutus.

In de a.c.p.

Het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

Het participium futurum actief in combinatie met vormen van esse als een omschrijvend futurum.

Gerundium

Gerundivum

Het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen.

Het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

Deel III Stilistische middelen

De CEVO Latijn gaat ervan uit dat de kandidaten vertrouwd zijn met de volgende stilistische en narratologische begrippen:

afgebeelde (= de realiteit waarnaar het beeld in een vergelijking verwijst)

allitteratie

alwetende verteller

anafoor

antithese

apostrofe

assonantie

asyndeton

beeld (= datgene wat in een vergelijking naar de realiteit verwijst)

chiasme

climax

dramatische ironie

ellips

eufemisme

hyperbaton

hyperbool

ironie

litotes

metafoor

paralellie

pars pro toto

pathos

polysyndeton

prospectieve elementen

punt van overeenkomst (tussen beeld en afgebeelde)

raamvertelling

retorische vraag

retrospectieve elementen

sententia

trikolon

vergelijking

versnelling / vertraging

vertellerscommentaar

vertelperspectief

verteltempo

verteltijd / vertelde tijd

woordplaatsing aan het begin / einde van een regel / zin

Aanvullend voor Cicero rhetor

brevitas, onder andere door het gebruik van de ellips

exclamatio

herhaling van eenzelfde begrip in de vorm van synoniemen

personificatie

praeteritio.

de delen van de redevoering: exordium, narratio, propositio, argumentatio, peroratio
de elementen uit de overredingsleer: conciliare, docere, movere

Aanvullend voor Cicero philosophus

brevitas, onder andere door het gebruik van de ellips
begrippen uit de argumentatieleer: syllogisme, minor, maior, conclusio
analogie als argument
a-fortiori-redenering
autoriteitsargument
invoeren van een fictieve opponent

Aanvullend voor Livius

visualiseren van de gebeurtenissen door het opnemen van sprekende details

Aanvullend voor Ovidius:

dactylische hexameter
elisie
enjambement
metrische effecten door de afwisseling van dactylus en spondee

NOTA BENE: wanneer in vragen het begrip tekstelement wordt gehanteerd, wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

APPENDIX

In deze appendix zijn de stamvormen opgenomen die naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen behoren. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht.

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita:

accendo	accendi	accensum
accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
alo	alui	altum*
aperio	aperui	apertum
ardeo	arsi	
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
augeo	auxi	auctum
cado	cececi	casum*
caedo	cececi	caesum
capio	cepi	captum
carpo	carpsi	carptum*
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
cingo	cinxi	cinctum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	cursum**
decerno	decrevi	decretum

defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	
dissero	disserui	dissertum*
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	itum**
exstinguo	exstinxi	exstinctum
facio	feci	factum
fallo	fefelli	falsum*
fero	tuli	latum
figo	fixi	fixum
figo	finxi	fictum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	
fundo	fudi	fusum*
gero	gessi	gestum
gigno	genui	genitum
haereo	haesi	haesum*
haurio	hausi	haustum
iaceo	iacui	
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellegi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
malo	malui	
maneo	mansi	mansum**
metuo	metui	
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	
nosco	novi	notum*
parco	peperci	
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	
possum	potui	
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respond	responsum
rideo	risi	risum*

rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruī	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
spargo	sparsi	sparsum
sperno	sprevi	spretum
statuo	statui	statutum
sterno	stravi	stratum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
torqueo	torsi	tortum*
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	
tribuo	tribui	tributum
veho	vexi	
venio	veni	ventum**
verto	verti	
video	vidi	visum
vincio	vinxi	vinctum
vinco	vici	victum
vivo	ixi	victim**
volo	volui	
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
amplector	amplexus sum
audeo	ausus sum
experior	expertus sum
fateor	fassus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudere	gavisus sum
labor	lapsus sum
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
nitor	nisus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum

queror	questus sum
reor	ratus sum
revertor	reversus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

* Vormen die met een asterisk zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld.

** Vormen die met twee asterisken zijn gemarkeerd worden wél bekend verondersteld in verband met de daarvan afgeleide vormen van het omschrijvende futurum actief.

Bijlage 2: Syllabus centraal examen Latijn 2006

Kernauteur: Livius

Genre: geschiedschrijving

Titel: Eeuwige haat: Rome en Carthago

Teksteditie: OCT Conway-Walters (21 - 25) 1929; Conway-Johnson (26 - 30) 1964 ; Mc Donald (31 - 35) 1965; Walsh (36-40) 1999

-

Tekstreflectie

1 Thematiek

In de strijd om de hegemonie over het gebied rond het westelijk deel van de Middellandse Zee raakten Rome en Carthago in de derde eeuw v. Chr. met elkaar in conflict. In drie grote oorlogen werd Carthago verslagen. De haat tussen de twee volkeren was zo groot geworden (getuige de uitdrukking *Punica fides* en het spreekwoordelijke *ceterum censeo* van Cato), dat uiteindelijk in 146 v. Chr. de stad Carthago geheel met de grond gelijk gemaakt werd door de Romeinse overwinnaars.

In dit pensum wordt de levensloop gevolgd van de beide hoofdpersonen van de Tweede Punische oorlog, Hannibal en Scipio Africanus. Zij kunnen beschouwd worden als verpersoonlijking van de wederzijdse haat. Bovendien worden enige voorbeelden gegeven die het onderlinge wantrouwen illustreren en een licht werpen op het gedrag van volkeren in de oudheid die met elkaar in oorlog zijn.

2 Pensum

(De met een asterisk gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

21.1.1-4 De meest gedenkwaardige oorlog aller tijden. Nooit is met zoveel inzet gestreden als in de Tweede Punische oorlog . De eed van de jonge Hannibal. 21.1.5-2.2 Na de Eerste Punische Oorlog waren Sicilië en Sardinië in Romeinse handen gevallen. Hamilcar kon zich niet neerleggen bij dit verlies, maar alleen een vroegtijdige dood heeft hem weerhouden van een aanval op Rome.

*21.18 De Romeinse delegatie in Carthago en het begin van de Tweede Punische Oorlog.

*21.27-32.5 De oversteek over de Rhône en de tocht naar de voet van de Alpen. Bemoedigende woorden van Hannibal voor zijn manschappen. De Romeinen komen te laat.

21.32.6-21.37 De Alpen bedwongen.

*21.32.6-21.34 De Alpen zien er dreigend uit. De bergbewoners vallen aan, maar worden verjaagd. Hannibal wordt bijna in een hinderlaag gelokt.

21.35.1-12 De besneeuwde Alpenpas wordt bereikt.

*21.36 De afdaling verloopt zeer moeizaam. 21.37.1-6 Hannibal laat een rots springen om de weg begaanbaar te maken.

Aankomst in het dal aan de Italische zijde.

*21.38 De feiten van de tocht op een rijtje.

21.39-48 De gebeurtenissen in Gallia Cisalpina.

*21.39.1-40.4 Publius Scipio en Hannibal komen tegenover elkaar te staan bij de rivier de Ticinus.

21.40.5-11 De redevoering van Scipio.

*21.41.1-13 Vervolg van de redevoering

21.41.14-17 *De peroratio*

*21.42.1-43.4 Hannibal sterkt het moreel van zijn troepen met gladiatorengevechten van Gallische krijgsgevangenen.

21.43.5 - 44.7 De redevoering van Hannibal.

*21.44.8-48 Het gevecht en de uitkomst. Het eerste optreden van Scipio Africanus.

Terugblik op de eerste confrontatie van de Romeinen met Hannibal.

Historische kritiek; de gevolgen van de nederlaag.

*22.36-39 De toestand voor de slag bij Cannae (216). Voorbereiding, hulp en voortekenen.

Onenigheid bij de Romeinen voor de slag: redevoeringen in Rome van Varro en Paulus. Het advies van Fabius Maximus.

22.44-22.51.4 De slag en de afloop.

22.44 Hannibal daagt de consuls uit.

*22.45-48 Het gevecht.

22.49.1-11 De woorden van de gewonde L. Aemilius Paulus.

*22.49.12-22.50 De nederlaag en de gevolgen.

22.51.1-4 Maharbals advies aan Hannibal om naar Rome op te trekken.

23.11-23.13 **Na de slag.**

*23.11-23.12.1 Het orakel in Delphi wordt door de Romeinen geraadpleegd. Mago doet in Carthago verslag van Hannibals successen.

23.12.2 *Adiecit* - 13.5 De redevoering van Hanno in de Carthaagse senaat.

*23.13.6-13.8 Het effect van Hanno's rede.

*28.12. Tanende glorie van Hannibal.

*30.19 Hannibal wordt teruggeroepen naar Carthago.

30.20 Het vertrek uit Italië.

*30.30-31 De ontmoeting van Scipio en Hannibal voor de slag bij Zama.

*30.32-38 De nederlaag en de vlucht van Hannibal.

*35.19.1-2 Hannibal en Antiochus.

35.19.3-7 Hannibal vertelt over de eed die hij aflegde.

Opmerkelijk gedrag in oorlogstijd van Romeinen, Carthagers en barbaren.

*30.11-15 De tragische dood van de Carthaagse prinses Sophoniba als uitvloeisel van de Romeinse haat jegens Carthago

*38.24 -25 De vrouw van de Celtische vorst Ortiagon: De bedrieger bedrogen.

Listen en lagen in tijd van oorlog.

Ter vergelijking

*Plutarchus, *mul.*

virt. 22

*Valerius Maximus

6.1 *ext.* 2 Hetzelfde verhaal in iets andere gedaante bij een Griekse auteur en in een latere Latijnse versie.

*26.49 Scipio en de verloofde van de Celtiberische vorst Allucius.

26.50 Vorstelrijk gedrag van Scipio.

38.50.4-53 **De aanklacht tegen Scipio en het proces.**

38.50.4-12 Scipio in staat van beschuldiging gesteld.

*38.51.1-5 De aanklacht.

38.51.6-11 De verdediging van Scipio.

*38.51.12-38.52 De afloop.

38.53 Scipio's dood.

39.51 De dood van Hannibal in ballingschap in Bithynië (183).

Vaardigheden

De kandidaat kan begripsvragen over de thematiek en over teksten uit het pensum beantwoorden en zijn antwoorden desgevraagd onderbouwen met citaten uit de voorliggende tekst(en) (eindterm 5+6).

De kandidaat kan in een Latijnse tekst uit het pensum elementen aanwijzen die de opbouw en de samenhang van die tekst zichtbaar maken (eindterm 2).

De kandidaat kan een passage van een voorliggende tekst uit het pensum parafraseren en daarmee de essentie ervan weergeven (eindterm 7+8).

De kandidaat kan inhoudelijke verschillen en overeenkomsten aangeven en toelichten tussen een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan (eindterm 3).

De kandidaat kan kenmerkende verschillen, die samenhangen met verschillen tussen het Latijnse en het Nederlandse taalsysteem, aangeven en toelichten aan de hand van een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan. De vragen kunnen grammaticale en stilistische aspecten betreffen, mits in dienst van het tekstbegrip (eindterm 4).

De kandidaat kan vertaalde Griekse of Latijnse teksten die inhoudelijk verwant zijn met of aansluiting hebben bij de thematiek van het pensum vergelijken met teksten uit het pensum, en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen (eindterm 13).

De kandidaat kan vorm en inhoud van een tekst (of afbeelding) uit latere tijd die inhoudelijk verwant is met of aansluiting heeft bij de thematiek op hoofdpunten kritisch vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen (eindterm 14).

De kandidaat kan - eventueel met behulp van nadere aanwijzingen met betrekking tot omvang en te gebruiken (typen van) argumenten - een gegeven stelling met betrekking tot de inhoud van een

gelezen tekst beargumenteerd verdedigen of bestrijden. N.B. de globale inhoud van de pensumteksten wordt bekend verondersteld (**eindterm 15**).

3 Genre en tekstsoort

De Romeinse geschiedschrijving staat in de traditie van de Griekse geschiedschrijving (vooral Herodotus, Thucydides en Polybius). Kenmerkend voor het genre in het algemeen zijn de verhalende vorm, het grote aandeel van speeches (in de directe- en indirecte rede) en het belang van geschiedschrijving als de herinnering aan glorieuze daden. Specifieke kenmerken van de Romeinse geschiedschrijving zijn de annalistische ordening, de politieke inslag en moraliserende tendens, en de concentratie op Rome.

Livius is een schakel in een lange traditie van Romeinse geschiedschrijving. Hij is hierin een voorbeeld van de traditionele annalistische aanpak en staat in stilistisch en inhoudelijk opzicht in contrast met Sallustius en Tacitus. Livius voldoet als geschiedschrijver aan de eisen die Cicero stelt in *De Oratore* 2.62-4. Ook in stilistisch opzicht is dit het geval. Zijn zinsbouw is gekenmerkt door de soepelheid en kalmte die Cicero van historiografisch proza eiste. Zoals hij zelf duidelijk maakt in zijn proëmium op boek 1, ziet hij zijn geschiedwerk heel sterk als een bron voor (waarschuwend of inspirerende) exempla.

Als bronnenmateriaal gebruikte hij primaire bronnen (*annales maximi*, *senatus consulta*, familiearchieven) en oudere geschiedschrijving, zoals die van de annalisten en van Polybius (vooral voor gebeurtenissen in het Oosten). Tegenover zijn bronnenmateriaal neemt Livius vaak een onkritische houding aan.

De tekst van de *Ab Urbe Condita Libri* (*AUC*) is narratief. De verteller treedt op gezette tijden naar voren om zijn mening over bepaalde zaken duidelijk te maken. Hij vertelt over de handelingen van historische personages, die hij veelvuldig aan het woord laat. Via de personages maken de lezers kennis met de visie van de deelnemers op de gebeurtenissen, of althans met de visie die Livius hun toeschrijft. Dikwijls hebben de woorden van de personages een andere lading voor de aangesprokene dan voor de lezers, die vaak over meer informatie beschikken (*dramatische ironie*). De structuur van *AUC* als geheel is chronologisch en volgt (in tegenstelling tot de modernere 'monografie' van bv. Sallustius) de oude Romeinse annalistische traditie. Hierin worden de verschillende gebeurtenissen per jaar ingedeeld en verteld, ook al strekten zij zich in feite over een langere periode uit.

Ten aanzien van het ontstaan en de publicatie van *AUC* beschikken we niet over zekere informatie. Het is mogelijk dat Livius uitgegaan is van een serie lezingen, waarbij hem vanaf het begin een monumentaal geschiedwerk voor ogen stond, dat de grootheid van Rome moest benadrukken. Het is vrijwel zeker dat het ontstaan samenhangt met de hoop op een betere toekomst na de burgeroorlogen door de vestiging van het principaat van Augustus, die in zijn tijd vaak als tweede Romulus werd voorgesteld.

Zoals gezegd benadert Livius ook in stilistisch opzicht het door Cicero in *De Oratore* voor de geschiedschrijving gewenste ideaal. Met zijn *lactea ubertas* ('romige overvloedigheid') die vooral tot uitdrukking komt in vele voorbeelden van de klassieke volzin (*periode*) staat hij in scherp contrast met Sallustius en Tacitus. Bij de karakterisering van de diverse personages maakt hij gebruik van zowel de directe als de indirecte rede. Door een levendige voorstelling (*visualisering/enargeia*) en door een dramatische opbouw van de verschillende episodes weet hij de lezer geboeid te houden.

Vaardigheden

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst uit het pensum de genrekenmerken benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst (**eindterm 10b**).

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst uit het pensum de kenmerken van de tekstsoort benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst. (**eindterm 10a**).

De kandidaat kan aan de hand van een tekst uit het pensum de literaire technieken en verteltechnische en stilistische middelen benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst (**eindterm 11**). Van de door de CEVO Latijn voorgeschreven stilistische en verteltechnische begrippen zijn de volgende voor dit pensum relevant:

- alliteratie
- alwetende verteller
- anafoor
- asyndeton

- chiasme
- dramatische ironie
- pathos
- prospectieve elementen
- retrospectieve elementen
- sententia
- trikolon
- versnelling / vertraging
- vertellerscommentaar
- verteltempo
- verteltijd / vertelde tijd
- visualisering

Cultuurreflectie

1 Leven van Livius (64 v. Chr.-ca 17 n. Chr.)

Titus Livius, naar alle waarschijnlijkheid geboren in 64 v. Chr. in Patavium (Padua) en gestorven rond 17 n. Chr., leefde tijdens de historisch belangrijke periode van overgang van Romeinse Republiek naar Romeinse Keizertijd (de alleenheerschappij van Augustus). Over zijn leven is weinig bekend. Hij was van gegoede afkomst en moet een gedegen opleiding gehad hebben in de retorica en filosofie, eerst in Padua en later in Rome. Livius heeft geen politieke of militaire carrière nagestreefd, maar heeft zijn leven waarschijnlijk geheel aan de letteren gewijd. Rond 29, aan het begin van de monarchie van Augustus, begon hij aan zijn levenswerk: de *Ab Urbe Condita Libri*.

2 Werken

Hoewel Livius andere (niet overgeleverde) werken heeft geschreven, zoals brieven, dialogen en filosofische traktaten, is zijn bekendste werk *AUC*. In 142 boeken behandelt Livius de geschiedenis van Rome vanaf de stichting in 753 tot 9 v. Chr. Het werk, dat traditioneel ingedeeld is in decaden (groepen van tien), maar waarschijnlijk gepubliceerd werd in pentaden (groepen van vijf), is slechts gedeeltelijk overgeleverd. Overgeleverd zijn de boeken 1-10 (Koningstijd en Vroege Republiek tot aan 293) en 21-45 (Tweede Punische Oorlog, Macedonische en Syrische Oorlogen; 218-167). Van de rest van het werk zijn slechts fragmenten en latere uittreksels (*periochae*) bekend. Doel van *AUC* was een verslag te geven van de opkomst van Rome, de verovering van de heerschappij over Italië en de rest van de mediterrane wereld. Livius benadrukt de Romeinse deugden en kwaliteiten die tot deze heerschappij hebben geleid. Hij is een vaderlandslievend auteur met een sterke neiging tot het idealiseren van de oude Romeinse moraal.

Suggesties voor verdere lectuur

- Hoofdstuk "Livy", in: C.S. Kraus & A.J. Woodman, *Latin Historians, Greece & Rome, New Surveys in the Classics* No. 27, Oxford 1997
- M. von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, Bd I (pp. 659-704), München 1994
- P.G. Walsh, *Livy. His historical Aims and Methods*, Cambridge 1961 (repr. 1989 Bristol Class. Press)

3. Cultuur-historische context

(**N.B.** alle data zijn v. Chr.)

Carthago (in het Semitisch: Qart hadas`t 'Nieuwe Stad') werd aan het einde van de negende eeuw gesticht door Phoeniciërs uit Tyrus. Door haar centrale ligging op de Noord-Afrikaanse kust vervulde de stad een brugfunctie, met name in de handel, tussen het westelijke en oostelijke Middellandse-Zeegebied. De eerste eeuwen van de geschiedenis van Carthago zijn in nevelen gehuld; archeologische gegevens duiden erop dat het een grote stad moet zijn geweest met een relatief hoog inwonertal. Vanaf de zesde eeuw breidde Carthago zijn invloedssfeer geleidelijk uit in het westelijk deel van de Middellandse Zee: er werd militair ingegrepen op Sicilië, Sardinië, Corsica en in Spanje. Handelscontacten waren er met de Etrusken in Italië en met volkeren in het zuiden van Frankrijk en het noordoosten van Spanje. Over de hele kust van Noord-Afrika van Libië tot het huidige Marokko bevonden zich Carthaagse nederzettingen en de macht van Carthago strekte zich zelfs uit tot buiten het Middellandse-Zeegebied op Madeira, de Azoren en de Canarische eilanden. Aan het eind van de

zesde eeuw rustte Carthago zelfs expedities uit om te pogen Afrika te omzeilen, en in het noorden bereikte men de Britse eilanden om er grondstoffen als tin en lood te halen.

In de vijfde en vierde eeuw was Carthago een grootmacht waarvan de machtspositie vooral op de vloot rustte. Carthago's concurrenten in deze eeuwen waren vooral de Etrusken in Italië en de Grieken op Sicilië. Met de Etrusken werden de (handels)conflicten meestal langs diplomatieke weg opgelost, maar met de Grieken op Sicilië hebben de Carthagers menig geschil uitgevochten, vooral met Syracuse. De strijd werd in 480 door de Grieken gewonnen, maar rond 410 breidde de Carthaagse macht zich weer langzaam uit over het eiland. Ook met Rome waren er al vroeg contacten. In de eerste helft van de vijfde eeuw schijnt een eerste verdrag tussen beide staten gesloten te zijn, waarbij o.a. afspraken werden gemaakt over handelsrechten. Meer verdragen, die de toenemende macht van Rome illustreren, zouden volgen voordat het eerste grote militaire conflict tussen Carthago en Rome uitbrak: de Eerste Punische Oorlog (264-241). Dit conflict, dat zich voornamelijk afspeelde op Sicilië, is Rome aangegaan uit imperialistische overwegingen: er werd hulp geboden aan huursoldaten (Mamertijnen) die eerder de macht gegrepen hadden in Messana en nu met Carthago in conflict geraakt waren. De Romeinen trokken uiteindelijk aan het langste eind, vooral doordat zij voor het eerst een vloot bouwden en Carthago ook op zee wist te verslaan. Het verlies van deze oorlog stortte Carthago in een diepe crisis. Niet alleen was het verslagen op zee, waar zijn grote kracht lag, en verloor het Sicilië, Rome. Voor Rome betekende de uitschakeling van dat de eerste provincie van Rome werd, maar ook kreeg het te maken met een opstand van het eigen leger - voornamelijk bestaande uit Libische huurlingen - die pas in 238 kon worden neergeslagen. Van deze opstand maakte Rome gebruik om ook Sardinië in te lijven (238).

Vervolgens richtte Carthago zijn aandacht op Spanje. Onder leiding van Hamilcar, de vader van Hannibal, werd geleidelijk een groot deel van het Iberisch schiereiland door Carthago veroverd. Een nieuwe stad werd gesticht: Carthago Nova, het huidige Cartagena. Rome zag de toename van Carthago's invloed in Spanje met lede ogen aan. In 226/25 werd het beruchte Ebro-verdrag gesloten waarbij vastgelegd werd dat de Carthaagse militaire invloed zich niet ten noorden van deze rivier zou mogen uitstrekken. Overigens is het tot op heden niet zeker of het hierbij gaat om de ons bekende Ebro gaat of om een andere rivier die veel zuidelijker ligt, ten noorden van Carthago Nova. In 221 werd Hannibal (in het Semitisch: Hani Ba'al: 'gunsteling van Baal') op zesentwintigjarige leeftijd opperbevelhebber van de Carthaagse troepen in Spanje. Hij wordt beschouwd als een geniaal veldheer, maar in deze jaren moest hij zich nog als zodanig bewijzen. Overigens zijn we voor de informatie over Hannibal aangewezen op niet-Carthaagse, vooral Romeins-gezinde bronnen. Hannibal onderwierp in snel tempo verschillende volkeren in Spanje en viel in 219 Saguntum aan, dat sinds kort een vriendschapsverdrag met Rome had gesloten. Deze stad, die ten zuiden van de huidige Ebro ligt, had de hulp van Rome ingeroepen. Rome legde de uiteindelijke verovering van Saguntum uit als een aanval op een bondgenoot en daarmee als een schending van het Ebro-verdrag. (Indien het om een andere rivier gaat, zou Saguntum vanzelfsprekend in de Romeinse invloedssfeer gelegen hebben). Het voelde zich daardoor gerechtigd Carthago de oorlog te verklaren. Vroegere historici hebben deze rechtvaardiging lang aanvaard, maar de tegenwoordige opvatting is dat Rome, ervan uitgaande dat het om de huidige Ebro gaat, geen recht tot ingrijpen had en men neemt dan ook aan dat de oorlogsverklaring door Romeinse machtspolitiek ingegeven was. De Tweede Punische Oorlog (218-201) was een feit. Hannibals invasie van Italië wordt algemeen als een tactisch en logistiek briljant plan beschouwd. De invasie kwam voor de Romeinen als een complete verrassing. In het voorjaar van 218 vertrok Hannibal met zijn troepen uit Carthago Nova. Na zijn tocht over de Alpen versloeg hij de Romeinen achtereenvolgens bij de Ticinus (nov. 218), bij de Trebia (dec. 218) en aan het Trasumeense Meer (juni 217). In de laatste slag vonden 15.000 soldaten aan Romeinse kant de dood. De Romeinen reageerden door Q. Fabius Maximus (*Cunctator*) als dictator aan te stellen, die de tactiek ging hanteren om het door Italië rondtrekkende leger te volgen maar de directe confrontatie met Hannibal te vermijden. Fabius' optreden bracht evenwel geen doorbraak in de oorlog. Die zou bewerkstelligd moeten worden door de consuls van 216: Gaius Terentius Varro en Lucius Aemilius Paulus. Met een leger van 90.000 man, bestaande uit acht Romeinse legioenen en eenheden van Italische bondgenoten, gingen zij bij Cannae de confrontatie aan met het 50.000 man sterke leger van Hannibal. Zij leden een vernietigende en traumatische nederlaag, waarbij 70.000 man sneuvelden (onder wie consul L. Aemilius Paulus) en 10.000 legionairs krijgsgevangen gemaakt werden. Hannibal leek heer en meester te zijn in Italië, maar toch bleven vele van de Italische bondgenoten Rome trouw; slechts enkele steden, waaronder Italië's tweede stad Capua, sloten zich aan bij Hannibal. Dit moet teleurstellend voor Hannibal zijn geweest, omdat het juist zijn bedoeling

was om de bondgenoten van Rome op zijn hand te krijgen. Het was een aperte tactische fout dat Hannibal na Cannae niet meteen geprobeerd heeft Rome in te nemen. In plaats daarvan trok hij verwoestend rond in Zuid-Italië, en zo konden de Romeinen zich herstellen; in 215 beschikten zij alweer over bijna 20 legioenen. De Romeinse tactiek richtte zich op het ontwijken van de directe confrontatie en vooral op het afsnijden van de Carthaagse aanvoerlijnen en het behouden van de bondgenoten. Geleidelijk aan wonnen de Romeinen terrein, al had Hannibal aanvankelijk nog de overhand: in 215 kreeg hij steun toegezegd van de Macedonische koning Philippus V, Syracuse sloot zich bij hem aan, en ook de belangrijke stad Tarente viel in zijn handen (213). Syracuse werd evenwel door Rome veroverd in 212, Capua in 211 en Tarente in 209.

Een kentering in de oorlog was de benoeming van de pasvijftientigjarige Publius Cornelius Scipio als Romeins opperbevelhebber in Spanje. Hij boekte daar grote overwinningen op de Carthagers en veroverde zelfs Carthago Nova. In 206 kwam heel Spanje in Romeinse handen. Daarmee was Hannibal in Italië militair vleugellam. In 207 trok zijn broer Hasdrubal nog wel via de Alpen Italië binnen, maar hij werd bij de Metaurus verslagen voordat er een vereniging van de twee Carthaagse legers kon plaatsvinden. In 204/03 verlegde Scipio het strijdtoneel naar Noord-Afrika, ondanks forse oppositie vanuit de Senaat. Hannibal werd daardoor gedwongen zich uit Italië terug te trekken om het Afrikaanse vaderland te verdedigen. De Romeinen wonnen enkele veldslagen in 203 en een verzoek om vrede van Carthago leidde tot een wapenstilstand die door Carthago verbroken werd.

De definitieve uitschakeling van Carthago vindt plaats in de slag bij Zama (202). Voorafgaand aan de slag was er een ontmoeting tussen Hannibal en Scipio, waarin de eerste probeerde betere vredesvoorwaarden dan bij de vorige wapenstilstand te verkrijgen. Scipio wees deze van de hand en het gevolg was dat de door de Romeinen gewonnen slag bij Zama voor Carthago uitmondde in een vernederend vredesverdrag (201), waarin o.a. stond dat het op militair gebied niets mocht ondernemen zonder goedkeuring van Rome. Voor Rome betekende de uitschakeling van Carthago dat het oppermachtig was in het westelijk Middellandse Zeegebied en zich kon richten op het oosten om zijn machtsgebied uit te breiden.

Hannibal werd bestuurder van Carthago, maar een dreigende uitlevering aan Rome deed hem de stad ontvluchten. Hij werd opgenomen door de Seleucidische koning Antiochus III, wiens oorlogsinspanningen tegen Rome hij steunde. Na verdere omzwervingen langs vorstenhuizen in het oosten pleegde Hannibal, door Romeinse soldaten in het nauw gedreven, in 183 zelfmoord.

De opname van de wapens door Carthago tegen het expanderende koninkrijk Numidië in 150 (overigens verloor Carthago dit conflict) was de aanleiding voor de Derde Punische Oorlog (149-146). Nadat de Carthagers aanvankelijk dapper tegenstand hadden geboden, wist Rome te zegevieren. Carthago werd in 146 verwoest en hield daarmee op als onafhankelijke staat te bestaan. Overigens werd Carthago door keizer Augustus als Romeinse *colonia* opnieuw gesticht en de stad kwam in de keizertijd tot grote bloei.

Suggesties voor verdere lectuur

- W. Burck, *Das Geschichtswerk des T. Livius*, Heidelberg (Winter) 1992
- Karl Christ, *Hannibal*, Darmstadt (Wiss. Buchges.) 2003
- Markus Gerhold, *Rom und Karthago zwischen Krieg und Frieden. Rechtshistorische Untersuchungen zu den römisch-karthagischen Beziehungen zwischen 241 v. Chr. und 149 v. Chr.*, Frankfurt a.M. (Peter Lang) 2002
- W. Huß, *Geschichte der Karthager*, München (Beck) 1985 (=Handbuch der Altertumswissenschaft III.8)
- W. Huß, *Karthago*, München (Beck) 2000; 2e herz. druk
- Jakob Seibert, *Hannibal*, Darmstadt (Wiss. Buchges.) 1993
- Jakob Seibert, *Forschungen zu Hannibal*, Darmstadt (Wiss. Buchges.) 1993
- Pedro Barceló, *Hannibal*, München (Beck) 2003; 2e herz. druk
- Adrian Goldsworthy, *The Punic Wars*, London 2000

Website

- <http://www.barca.fsnet.co.uk/>. Een prachtige, Engelstalige site met zeer veel informatie over Hannibal, en de onderlinge relaties en de oorlogen tussen Carthago en Rome. Bovendien goede links en nuttige literatuurverwijzingen.

Vaardigheden

De kandidaat kan aan de hand van een voorgelegde tekst of citaat vragen beantwoorden over het leven van de Livius voor zover dit van belang is voor het juiste begrip van de thematiek en de teksten uit het pensum (eindterm 9).

De kandidaat is op de hoogte van de cultuur-historische context waarin de tekst van de Livius gefunctioneerd heeft, en kan deze kennis toepassen bij het beantwoorden van vragen naar aanleiding van een voorgelegde tekst. Hierbij worden de volgende termen en begrippen bekend verondersteld (eindterm 12):

- Carthago
- Phoeniciërs
- Eerste Punische Oorlog (264-241)
- imperialisme
- Hamilcar
- Hannibal
- Carthago Nova/Cartagena
- Ebro-verdrag
- Saguntum
- Tweede Punische Oorlog (218-201)
- Q. Fabius Maximus Cunctator
- Cannae
- P. Cornelius Scipio Africanus
- Hasdrubal
- Slag bij Zama (202)

Taalreflectie**1 Taal**

Livius staat geheel in de Ciceroniaanse traditie en van de hem aangewreven *patavinitas* ('Paduaans provincialisme') is nauwelijks iets te bespeuren.

Vaardigheid

De kandidaat kan een ongeziene authentieke tekst vertalen, die qua aard, moeilijkheid en - indien mogelijk - qua thematiek nauw aansluit bij de gelezen teksten. Hierbij worden de hierboven genoemde - in het pensum frequent voorkomende - morfologische, syntactische en stilistische verschijnselen bekend verondersteld. Tevens wordt bij de annotatie de omschrijving van de CEVO (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26) van de minimumkennis op het gebied van morfologie, syntaxis en stilistiek als uitgangspunt genomen (eindterm 1).

Bijlage 3: Syllabus commissie-examen 2006**Kernauteur: Ovidius, schaduwauteur Vergilius****Genre: Epiëk****Titel: De moraal van het verhaal.****Aanbevolen edities: W.S. Anderson, Stuttgart/Leipzig (Bibliotheca Teubneriana); OCT ed. R.A.B. Mynors 1969****A Tekstreflectie****1 Thematiek**

Het beroemdste werk van Ovidius is de *Metamorphoses*, een speels epos waarin hij de Griekse mythologie naar zijn hand zet en onder andere een wereld schildert waarin mensen en goden zich niet houden aan de geldende normen, maar zich vaak te buiten gaan aan amoreel gedrag. Vaak worden de mensen voor hun gedrag gestraft of beloond met een door de goden veroorzaakte metamorfose. Dit alles wordt door Ovidius beschreven op een luchtige, soms zelfs licht parodiërende toon.

Ruim twintig jaar eerder had de dichter Vergilius ook een epos gedicht, maar dit heeft een heel ander karakter dan dat van Ovidius. Vergilius maakte deel uit van de literaire kring van dichters die zich hadden aangesloten bij de politieke idealen van keizer Augustus. Augustus had zich onder andere tot taak gesteld de morele wederopbouw in Rome te stimuleren. Vergilius creëerde een nationaal epos, de *Aeneis*, waarin hij teruggreep op het epos van Homerus en in de persoon van Aeneas een held bezong, die goed paste binnen de ideologie van de keizer.

Het grootste deel van het pensum is een selectie uit de *Metamorphoses* van Ovidius waarin mensen zich van een amorele kant laten zien.

Ter illustratie van het geheel andere karakter van Vergilius' epos zijn daaruit enkele passages gekozen, waarin de held Aeneas tegen zijn zin zijn geliefde verlaat om de taak te volbrengen die hem door de goden is opgelegd.

2 Pensum

(De met een asterisk gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

A Ovidius, *Metamorphoses***Mercurius, Herse en Aglauros** (woordbreuk, hebzucht)

II 708-736*

737-796

797-832*

Mercurius is verliefd op Herse. Hij vraagt haar zus Aglauros een ontmoeting met Herse te regelen. Aglauros vraagt hiervoor van Mercurius een grote hoeveelheid goud. De godin Minerva, die nog een appeltje met haar te schillen heeft, zendt dan Vrouw Jaloezie op Aglauros af, die haar laat wegwijnen van jaloezie. Wanneer Aglauros Mercurius bij een bezoek aan Herse de toegang wil weigeren, verandert hij haar in een steen.

Pyramus en Thisbe (ongehoorzaamheid)

IV 55-166

Twee buurkinderen zijn verliefd en besluiten tegen het verbod van hun vaders in 's avonds buiten de stad samen te komen. Door een dubbel misverstand eindigt hun avontuur in de dood.

Tekst ter vergelijking 1)

1) *De teksten ter vergelijking dienen om de thematiek of de betreffende passage van Ovidius of Vergilius te verdiepen, toe te lichten, reliëf te geven enz.*

Ovidius moralizatus (Petrus Berchorius, Reductorium Morale XV.4.5)* 2)

In de middeleeuwen las men graag Ovidius, maar het lage morele gehalte van de verhalen paste niet bij de christelijke moraal van die tijd. Om de verhalen toch te kunnen lezen, ging men er toe over moraliserende allegorische verklaringen te geven.

2) *De tekst en vertaling hiervan zijn op te vragen bij de VCKT*

Hermaphroditus (onbeheerste hartstocht)

IV 285-388*

De bronnimf Salmacis is verliefd op de mooie jongeling Hermaphroditus, die echter niets van haar wil weten. Wanneer hij eens in haar bron zwemt, klemt zij zich in onbeheerste passie stevig aan hem vast, maar Hermaphroditus weigert op haar avances in te gaan. Op Salmacis' smeekbede laten de goden Hermaphroditus met de nimf samengroeien tot één persoon, half man, half vrouw.

Tekst ter vergelijking

Homerus, Odyssee 6, 149-161*

Odysseus is als schipbreukeling naakt aangespoeld op het strand en spreekt de koningsdochter Nausicaä toe. Ovidius parodieert deze passage door een tekst met veel overeenkomsten in de mond te leggen van een mondaine nimf die een jongen toespreekt.

Niobe (hoogmoed)

VI 146-266*

267-312

Niobe waagt het zichzelf boven de godin Latona te stellen, die slechts twee kinderen heeft, terwijl zijzelf er veertien heeft. De kinderen van Latona, Apollo en Diana, straffen haar door al haar kinderen te doden. Zelf kwijnt zij weg van verdriet en verandert in een rots.

Lycische boeren (botheid)

VI 313- 338*

339-381

Boeren in Lycië verhinderen de godin Latona en haar twee kleine kinderen hun dorst te lessen met water uit een meertje. Voor straf verandert de godin hen in kikkers.

Tereus (bedrog, verkrachting, moord en kannibalisme)

VI 426- 485*

486 - 562

563 - 674*

De Thraciër Tereus, die getrouwd is met de Atheense Procne, wordt verliefd op haar zuster Philomela. Hij sluit haar op in een hut en verkracht haar. Vervolgens rukt hij haar tong uit, om te voorkomen dat zij hem zou kunnen verraden. Uiteindelijk wordt Philomela door Procne bevrijd. De zussen nemen gruwelijk wraak door Tereus zijn zoon Itys als maaltijd voor te zetten. Wanneer Tereus de zusters hiervoor wil doden, veranderen zij in een zwaluw en een nachtegaal, Tereus zelf in een hop.

Scylla en Minos (verraad)

VIII 6 -151*

Koning Minos van Kreta belegert de stad Megara, waar Nisus regeert. Diens dochter Scylla wordt verliefd op Minos en verradert haar vader en haar stad in de hoop zo Minos voor zich te winnen. Deze is echter geschokt door haar daad en wil niets van deze landverraadster weten. Scylla verandert in een zeevogel.

Althaea en Meleager (wraak of moederliefde)

VIII 414-444*

445-532

Meleager doodt bij een ruzie twee ooms, broers van zijn moeder. Hierdoor wordt zijn moeder Althaea heen en weer geslingerd tussen liefde voor haar broers en liefde voor haar zoon. Als zuster moet zij

wraak nemen op de moordenaar van haar broers, maar dat betekent dat zij haar kind moet doden. De liefde voor haar broers prevaleert.

Philemon en Baucis (gastvrijheid)

VIII 611-724*

Wanneer twee goden in vermomming op bezoek komen in het eenvoudige hutje van Philemon en Baucis, worden zij door de oude mensen gastvrij ontvangen. Als dank veranderen de goden hen, wanneer hun einde is gekomen, in bomen. In dit verhaal zijn de hoofdpersonen deugdzaam en rechtschapen en is hun metamorfose geen straf, maar een beloning.

Erysichthon (gebrek aan eerbied tegenover goden en eigen dochter)

VIII 738-813*

814-878

Erysichthon hakt een heilige boom om van de godin Ceres. Zij straft hem voor deze goddeloosheid door Vrouw Honger op hem af te sturen. Om aan geld voor eten te komen verkoopt hij bij herhaling zijn dochter als slavin. Ten slotte eet hij zichzelf op.

B Vergilius, Aeneis IV Aeneas en Dido (plicht versus passie)

Na de inname van Troje vlucht Aeneas op instigatie van zijn moeder, de godin Venus, met zijn vader en zoontje en een groot aantal trouwe Trojanen om in Italië een nieuw Troje te stichten. Door machinaties van de goden is hij echter uit de koers geslagen en in Africa terecht gekomen. Daar wordt hij door de jonge koningin Dido warm ontvangen. Zij wordt al snel verliefd op Aeneas. De godin Juno, die Aeneas van zijn taak wil afhouden, zorgt ervoor dat hij en Dido tijdens een jachtpartij samen in een grot terechtkomen. Dido at dit samenzijn op als een huwelijk. Aeneas lijkt zijn opdracht om in Latium een nieuw rijk te stichten te vergeten.

Het bevel van Mercurius 259-295

Jupiter stuurt zijn bode Mercurius om Aeneas aan zijn plicht te herinneren. Aeneas besluit het vertrek voor te bereiden en wacht een gunstige gelegenheid af om het Dido te vertellen.

Dido's verwijt 296-330*

Voordat hij dat kan doen, richt Dido zich tot Aeneas en verwijt hem dat hij, voor wie ze alles heeft overgehad, haar stiekem wil verlaten.

Aeneas' rechtvaardiging 331-361

Aeneas gaat op Dido's verwijten in en rechtvaardigt zijn vertrek met zijn argumenten.

Dido tot Aeneas 362-396*

Bitter veegt Dido de vloer aan met Aeneas' argumenten. Ondanks zijn mededogen zet Aeneas zijn vertrek door.

Tekst ter vergelijking

Homerus, Ilias 16, 33-35*

Patroclus verwijt Achilles dat hij hardvochtig is. Vergilius, die in verschillende opzichten teruggreep op Homerus, heeft in 365-367 vergelijkbare bewoordingen gebruikt in een vergelijkbare situatie.

Anna benadert Aeneas 416-436*

Anna benadert op uitdrukkelijk verzoek van haar zuster Dido nogmaals Aeneas.

Aeneas' reactie 437-449

Door middel van een vergelijking laat Vergilius verhuld zien hoe getroffen Aeneas is.

Tekst ter vergelijking

Homerus, Ilias 16, 764-771*

Een gevecht tussen Grieken en Trojanen om een gevallen strijder wordt vergeleken met stormwinden die elkaar bestrijden en met hun geweld een eik proberen te ontwortelen. Deze vergelijking voor een fysieke strijd heeft Vergilius tot voorbeeld genomen voor de beschrijving van Aeneas' innerlijke strijd in 441-444.

Mercurius' waarschuwing 554 - 583

Mercurius waarschuwt Aeneas dat Dido het vertrek niet wil accepteren en kwaad in de zin heeft. Daarom vertrekt Aeneas haastig.

Dido's dood 641 - 705*

Na Aeneas' vertrek wil Dido niet meer leven. Ze vervloekt Aeneas (en zijn toekomstig rijk) en maakt een einde aan haar leven.

C Bovendien wordt gelezen

- in het kader van het leven en werk van Ovidius:

- **Tristia** 4. 10* Autobiografie
- **Tristia** 1.7, 11-40* over de Metamorphoses
- **Tristia** 2, 303-326* over de Ars Amatoria

- ter illustratie van de wijze waarop dichters ten tijde van Augustus de keizer in hun werken verheerlijkten:

- **Vergilius, Georgica** 1, 24-42*

Augustus zal t.z.t. kiezen welke plaats hij onder de goden wil innemen

- **Horatius, Oden** 4, 5*

Augustus is met zijn leger in Gallië en Spanje en het volk mist hem zoals een moeder haar zoon mist.

- om de persoon van keizer Augustus en diens normen en waarden enig reliëf te geven:

- **Cassius Dio** 55.10.12-16*

Augustus tolereert ook in zijn eigen familie geen amoreel gedrag.

- **Cassius Dio** 56.4.2- 56.5.7*

Augustus wijst ongetrouwde ridders op hun morele plicht tot voortplanting en spoort hen aan te trouwen.

Vaardigheden

De kandidaat kan begripsvragen over teksten uit het pensum en over de thematiek beantwoorden en zijn antwoorden desgevraagd onderbouwen met citaten uit de voorliggende tekst(en) (eindterm 5+6)

De kandidaat kan in een Latijnse tekst uit het pensum elementen aanwijzen die de opbouw en de samenhang van die tekst zichtbaar maken (eindterm 2)

De kandidaat kan een passage van een voorliggende tekst uit het pensum parafaseren en daarmee de essentie ervan weergeven (eindterm 7+8)

De kandidaat kan inhoudelijke verschillen en overeenkomsten aangeven en toelichten tussen een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan (eindterm 3)

De kandidaat kan kenmerkende verschillen, die samenhangen met verschillen tussen het Latijnse en het Nederlandse taalsysteem, aangeven en toelichten aan de hand van een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan. De vragen kunnen grammaticale en stilistische aspecten betreffen, mits in dienst van het tekstbegrip (eindterm 4)

De kandidaat kan vertaalde Griekse of Latijnse teksten die inhoudelijk verwant zijn met of aansluiting hebben bij het pensum vergelijken met teksten uit het pensum, en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen (eindterm 13)

De kandidaat kan vorm en inhoud van een tekst of beeldmateriaal uit later tijd die/dat inhoudelijk verwant is met of aansluiting geeft bij (de thematiek van) het pensum op hoofdpunten kritisch vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen (**eindterm 14**)

De kandidaat kan - eventueel met behulp van nadere aanwijzingen met betrekking tot omvang en te gebruiken (typen van) argumenten

- een gegeven stelling met betrekking tot de inhoud van een gelezen tekst beargumenteerd verdedigen of bestrijden. N.B. de globale inhoud van de pensumteksten wordt bekend verondersteld (**eindterm 15**)

3 Genre en Tekstsoort

Genre

Kenmerken van het traditionele epos zijn:

- het is een lang, verhalend gedicht met een doorlopend verhaal over een verheven onderwerp;
- de hoofdpersonen zijn helden uit het verleden en de goden spelen meestal ook een belangrijke rol;
- het metrum is de dactylische hexameter;
- de toon is verheven, in overeenstemming met de verhevenheid van de inhoud

De *Metamorphoses* is een episch werk dat slechts in een aantal opzichten in het traditionele genre past:

- het is lang (12000 verzen, verdeeld over 15 boeken);
- het vertelt over helden en goden;
- het is geschreven in de dactylische hexameter. Op een aantal belangrijke punten verschilt de *Metamorphoses* echter van de traditionele epen, die we kennen van Homerus en Vergilius:
- de *Metamorphoses* bestaat niet uit een doorlopend verhaal over één thema (zoals bijvoorbeeld in Homerus' *Odyssee* (de terugkeer van Odysseus'), maar uit een aaneenrijging van een groot aantal kleinere verhalen. De tekst heeft toch een zekere eenheid, doordat de verhalen meestal eindigen met een gedaanteverandering.
- hoewel de personages in de verhalen vooral helden, goden en andere legendarische figuren zijn, is hun gedrag niet verheven, maar veeleer lichtzinnig.
- de toon van het werk is frivool en past daarmee bij het doorgaans niet erg hoge morele gehalte van de verhalen.

De *Aeneis* past wel in het genre van de traditionele epen.

- de 12 boeken vormen een doorlopend verhaal over de omzwervingen en vestiging in Italië van Aeneas, de stamvader van de Romeinen;
- er treden helden en goden in op;
- het is geschreven in de dactylische hexameter;
- de toon van het werk is verheven, evenals de inhoud

Tekstsoort

De tekst van de *Metamorphoses* en de *Aeneis* is narratief. We hebben in hoofdzaak te maken met een alwetende verteller die zelf geen rol speelt in het verhaal. Zijn alwetendheid blijkt uit het feit dat hij de afloop van het verhaal en de gedachten van de personages kent. De hand van de verteller blijkt verder uit manipulaties met het aspect 'tijd'.

Zo kan hij -of een personage- vooruitlopen op het verhaal (*prospectie*) of teruggrijpen op een eerdere gebeurtenis (*retrospectie*). Verder kan de verteller variëren in het *verteltempo*: als de verteltijd korter is dan de vertelde tijd, spreken we van versnelling, als hij langer is van vertraging. Een zeer typerend onderdeel van het antieke epos is de vergelijking, die doorgaans bestaat uit:

1. het afgebeelde,
2. het beeld, en
1. het punt van overeenkomst (*tertium comparationis*).

Voor een uitgebreide lijst van stilistische middelen wordt verwezen naar de CEVO-minimumlijst (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26); in het kader van de lectuur van Ovidius en Vergilius worden de volgende begrippen nog bekend verondersteld:

- enallage;
- metonymie (*abstractum pro concreto, concretum pro abstracto, pars pro toto, materiaal i.p.v. voorwerp, product i.p.v. godheid*)

Vaardigheden

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst uit het pensum de genrekenmerken benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst (**eindterm 10b**). Tevens kan de kandidaat aanwijzen in welke opzichten Ovidius van de gangbare genrekenmerken afwijkt.

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst uit het pensum de kenmerken van de tekstsoort benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst. Behalve de door de CEVO-minimumlijst (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26) gebruikte termen worden de volgende termen bekend verondersteld: enallage, metonymie (**eindterm 10a**).

De kandidaat kan aan de hand van een tekst uit het pensum de literaire technieken en verteltechnische en stilistische middelen benoemen en deze kennis toepassen bij het interpreteren van de tekst (**eindterm 11**)

B Cultuurreflectie

1 Leven van Ovidius en Vergilius

Ovidius (43 v. Chr. - 17/18 n. Chr.)

Publius Ovidius Naso werd geboren in Sulmo (Midden- Italië) in 43 v. Chr. uit een bemiddelde, maar niet-adellijke familie. Hij bezocht samen met zijn broer de beste scholen in Rome, waar hij onderwijs kreeg in de retorica, als start voor een politieke carrière. Hij eindigde zijn studie met een traditionele reis naar Athene. Na terugkeer besloot hij zijn nauwelijks begonnen politieke loopbaan te verlaten om zich geheel aan de dichtkunst te kunnen wijden. Hij nam als gevierd dichter deel aan het openbare leven en zijn voorlezingen uit eigen werk waren zeer populair.

Na twee mislukte huwelijken trouwde hij rond zijn veertigste voor de derde keer. Op het hoogtepunt van zijn roem, in het jaar 8 na Chr., werd Ovidius plotseling naar Tomi aan de Zwarte Zee verbannen door keizer Augustus. De exacte reden hiervoor is onduidelijk. Er zijn zelfs geleerden die aan de historische realiteit van de verbanning twijfelen. Ovidius zelf noemt als redenen '*carmen et error*'. Over het *carmen* als reden voor zijn verbanning is Ovidius expliciet: de *Ars Amatoria* heeft door haar amoreel karakter Augustus' woede gewekt. Waarin de *error* (vergissing) bestond legt hij niet uit, wat heeft geleid tot uiteenlopende speculaties. Heeft Ovidius Augustus betrappt in een compromitterende situatie? Of was hijzelf verwickeld in een affaire met Julia, de kleindochter van Augustus?

Uit verbittering over zijn verbanning verbrandde hij, naar hij zelf in zijn poëzie beweert, het manuscript van de *Metamorphoses*. Het werk bleef echter bewaard door de vele kopieën die al in omloop waren. Vanuit Tomi schreef hij gedichten vol heimwee naar zijn leven in Rome en zijn vrouw, die daar was achtergebleven. In veel van deze gedichten doet hij op vleiende, soms kruiperige toon een verzoek aan Augustus en later aan diens opvolger om terug te mogen keren, maar zonder succes. Zij bleven onvermurwbaar. Ovidius stierf in Tomi in 17 of 18 na Chr.

Vergilius (70 - 19 v. Chr.)

Publius Vergilius Maro werd geboren in de buurt van Mantua in 70 v. Chr. uit een niet-adellijke familie. Zijn vader had een eenvoudig boerenbedrijf. Evenals Ovidius studeerde Vergilius retorica in Rome en zag daarna al snel af van een politieke carrière. Hij legde zich toe op dichten en wist daarmee de aandacht te trekken van Maecenas, een invloedrijke promotor en sponsor van de kunsten en een vriend van keizer Augustus. Vergilius behoorde voortaan tot de vaste kring van dichters die Maecenas om zich had verzameld. Hij verwierf grote roem en stond bijzonder in de gunst bij de keizer. Bij zijn

dood in 19 v. Chr. Was zijn epos de *Aeneis* nog niet af en daarom wilde hij dat het niet werd uitgegeven. Op uitdrukkelijke wens van Augustus is dit echter toch gebeurd.

2 Werken

Ovidius

Het belangrijkste werk van Ovidius is de *Metamorphoses*, zijn enige werk in hexameters. Van de andere werken is binnen het thema van deze syllabus de *Ars Amatoria* van belang, waarin voorschriften worden gegeven voor het bereiken van succes in de liefde. Dit boek zou Ovidius later het verwijt opleveren dat hij de publieke moraal aantastte. In ballingschap schreef Ovidius onder andere poëtische brieven: de *Tristia*, treurzangen vol zelfbeklag.

Vergilius

Het belangrijkste werk van Vergilius is de *Aeneis*. In dit nationale epos wordt mythologie vermengd met de Romeinse geschiedenis, waardoor Romes ontstaan en haar groei tot wereldmacht worden voorgesteld als een goddelijke beschikking.

Een eerder werk is de *Georgica*, een gedicht over de landbouw, waarin naast liefde voor het landleven ook propaganda doorklinkt voor herstel van de boerenstand, dat een belangrijk streven was van het nieuwe bewind van Augustus.

3 Cultuur-historische context

Na een langdurige periode van burgeroorlogen was er een algemeen verlangen naar vrede en welvaart en Augustus voorzag in deze behoefte, nadat alle macht in zijn handen was gekomen. Hij voerde hervormingen door op sociaal en religieus gebied en zorgde voor wetten die het traditionele gezin beschermden (bijv. wet tegen overspel). Zoals veel andere schrijvers en kunstenaars was Vergilius vol enthousiasme over de toekomst, die er nu eindelijk hoopvol uitzag. Hij sloot zich aan bij de literaire kring die onder leiding van Maecenas stond en in de literatuur de waardering en propaganda voor de oude Romeinse tradities tot uiting liet komen. In de *Aeneis* schiep hij in Aeneas een held die de oude morele en religieuze Romeinse waarden respecteert en het collectief welzijn van zijn volk en zijn goddelijke opdracht boven zijn eigen belang en verlangens stelt. Een andere dichter uit de kring van Maecenas, Horatius, prees de *virtus romana* en de keizer, die vrede had gebracht. Ovidius leefde een generatie later dan Vergilius, toen het enthousiasme over Augustus' bewind, dat in de beginperiode zo sterk was geweest, enigszins was afgenomen. De jongere generatie had de burgeroorlogen niet bewust meegemaakt en altijd in vrede geleefd. In Ovidius' werk speelt de bewondering voor de keizer een kleine rol. Zijn werk kon in sommige opzichten zelfs als ondermijnd voor de politiek van Augustus worden ervaren. De provocerende passages in de *Ars Amatoria*, het gebrek aan decorum dat goden en helden in het 'epos' van Ovidius vertonen, het voortdurende overspel en het uitweiden over de minder voorbeeldige daden uit Romes roemrijke verleden, dit alles zal weinig waardering van Augustus hebben gehad. Dit zou kunnen verklaren waarom Ovidius werd verbannen: de blijvende populariteit van de dichter zou tenslotte de doorslag hebben kunnen geven voor Augustus' beslissing.

Vaardigheden

De kandidaat kan aan de hand van een voorgelegde tekst of citaat vragen beantwoorden over het leven van Ovidius en Vergilius voor zover dit van belang is voor het begrip van de thematiek en de teksten

uit het pensum (eindterm 9)

De kandidaat is op de hoogte van de cultuur-historische context waarin de teksten van Ovidius en Vergilius gefunctioneerd hebben, en kan deze kennis toepassen bij het beantwoorden van vragen naar aanleiding van een voorgelegde tekst (eindterm 12)

C Taalreflectie

1 Taal

De volgende verschijnselen worden bekend verondersteld:

- de verkorte vormen van de 3e pers. mv. in de ind.perf.act. -ēre = -ērunt;
- possessief adiectivum i.p.v. genitivus;
- dichterlijk meervoud;
- patronymica

Vaardigheden

De kandidaat kan een dactylische hexameter scanderen en voor zover mogelijk de relatie leggen tussen het metrum en de inhoud

*De kandidaat kan een ongeziene authentieke tekst van Ovidius vertalen, die qua aard, moeilijkheid en - indien mogelijk - qua thematiek nauw aansluit bij de gelezen teksten. Hierbij worden de hierboven genoemde - bij de teksten van de kernauteur (Ovidius) frequent voorkomende - morfologische, syntactische en stilistische verschijnselen bekend verondersteld. Tevens wordt bij de annotatie de omschrijving van de CEVO (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26) van de minimumkennis op het gebied van morfologie, syntaxis en stilistiek als uitgangspunt genomen (**eindterm 1**)*